

ESKİ UYGURCA UŞŃİŞA VİJAYĀ DHĀRĀNĪ SŪTRA ADLI ESER ÜZERİNE* ON THE OLD UYGHUR TEXT OF UŞŃİŞA VİJAYA DHĀRĀNĪ SŪTRA

Hasan İSİ**

Öz

II. Köktürk Kağanlığını yıkarak bağımsızlığını ilan eden Uygur Türkleri, diğer Türk boylarının aksine yerleşik yaşama geçerek şehir yaşamının getirdiği kültürel ve ticari ilişkilerden ötürü, çeşitli dinleri benimsemiştir. Bu dinler arasında Orta Asya Türk kültüründe önem arz eden Budizm gelmektedir. Bireyin kurtuluşundan ziyade toplumun kurtuluşuna dayanan *Mahāyāna* mezhebini tercih eden Uygurlar, Budizm doğrultusunda dinî bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Uygur edebiyatı, özellikle Budizmi anlama ve anlatma amaçlı çabaların ürünü olarak Budizmi yansıtan dillerdeki eserlerin Türkçeye aktarılması sonucunda gelişmiştir. Çeviri edebiyatı olarak da nitelendirilen bu sahada, ağırlığın Budist çevrede yazılan eserler olduğu görülmektedir. *Mahāyāna* içerisinde yer alan *Vajrāyāna* mezhebinin Tantrik uygulamalarını benimseyen Uygurlar, bu öğretiyi çerçevesinde gelişen *Tantrik Türk Budizmine* ait eserler ortaya koymuşlardır. Tantrik Türk Budizmi olarak adlandıracağımız bu edebiyat, Moğol hâkimiyeti altındaki Uygurların Yüan Hanedanlığı koruyuculuğunda ortaya koydukları çeviri eserleri kapsamaktadır. Tantrik Türk Budizmi özelinde bu Tantracı edebiyat, *dhāraṇī* edebiyatı olarak da bilinmektedir. *Dhāraṇī* metinleri temelinde gelişen bu edebiyat, daha çok kötülüklerden korunmayı amaçlayan büyü formüllerini ihtiva etmektedir. Bu eserlerden biri de çalışmamızı oluşturan *UşŃiŃa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı metindir. Tibet Budizmine dayanan bu eser, 13-14. yüzyıllarda Eski Uygurcaya Tibetçe ya da Tibetçeye dayalı bir dilden aktarılarak canlıların kötü karmalardan kurtulmasını ve uzun yaşam için gerekli olan reçeteyi sunan *dhāraṇī* (büyü) metnidir. Bu doğrultuda çalışma, Eski Uygurca çeviri geleneğine ait *UşŃiŃa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı eserin Tantrik Budizm ve Tantrik Türk Budizmi içerisinde değerini ortaya koyan değerlendirmelerden oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Budizm, Tantrik Budizm, Tantrik Türk Budizmi, Tantrik metinler, Eski Uygur Türkçesi.

Abstract

Uyghurs, who declared their independence by destroying the II. Kokturk Khanate, adopted various religions due to the cultural and commercial relations brought about by urban life by going to settlement life unlike other Turkish tribes. Among these religions is Buddhism, which is important in Central Asian Turkish culture. Uighur literature, especially as a product of efforts to understand and explain Buddhism, developed as a result of transferring the works in languages reflecting Buddhism into Turkish. In this field, which is also referred to as translation literature, it is seen that the works are mainly written in Buddhist environment. Uyghurs who preferred the *Mahāyāna*, which was based on the liberation of society rather than the liberation of the individual, produced a religious literature in line with Buddhism. Adopting the Tantric practices of the *Vajrayāna* sect in *Mahāyāna*, the Uyghurs produced works of Tantric Turk Buddhism developed within the framework of this teaching. One of these works is *UşŃiŃa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* which constitutes our work. This work is based on Tibetan Buddhism. This literature, which we will call Tantric Turkish Buddhism, includes the translation works of the Uyghurs under Mongolian rule under the protection of the Yuan Dynasty. In Tantric Turkish Buddhism, this Tantric literature is also known as *dhāraṇī* literature. This literature, which develops on the basis of *Dhāraṇī* texts, contains more formulas of magic aimed at protecting from evil. It is a work of *dhāraṇī* (magic), which was transferred to the Old Uyghur, in the 13-14th centuries through a Tibetan or Tibetan-based language, to free the living creatures from the bad karma and to provide the recipe necessary for long life. In this direction, the study consists of evaluations that reveal the value of *UşŃiŃa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* in Old Uyghur translation tradition in Tantric Buddhism and Tantric Turk Buddhism.

Keywords: Buddhism, Tantric Turk Buddhism, Tantrik Texts, The Old Uyghur Turkic.

Giriş

Uygur edebiyatı, özellikle Budizmi anlama ve anlatma amaçlı çabaların ürünü olarak Budizmi yansıtan dillerdeki eserlerin Türkçeye aktarılması sonucunda gelişmiştir. Çeviri edebiyatı olarak da nitelendirilen bu sahada, ağırlığın Budist çevrede yazılan eserler olduğu görülmektedir. Budizmin bireysel kurtuluştan ziyade topluluğun kurtuluşunu esas alan *Mahāyāna Budizmini* benimseyen Uygurlar, zaman içerisinde bu ekole dayanan Tantrik Budizmi tercih etmiştir. Tantrik Türk Budizmi olarak adlandıracağımız bu edebiyat, Moğol hâkimiyeti altındaki Uygurların Yüan Hanedanlığı koruyuculuğunda ortaya koydukları çeviri eserleri kapsamaktadır. Tantrik Türk Budizmi özelinde bu Tantracı edebiyat, *dhāraṇī* edebiyatı olarak da bilinmektedir. *Dhāraṇī* metinleri temelinde gelişen bu edebiyat, daha çok kötülüklerden korunmayı

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Doktora Programı kapsamında *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: UşŃiŃa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma için gerekli izinler Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften ve Staatsbibliothek zu Berlin -Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung ve Prof. Dr. Abdurishid YAKUP' tan alınmıştır.
** Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Doktora Programı Öğrencisi. el-mek: hasanisi21@yahoo.com.tr

amaçlayan büyü formüllerini ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda çalışmamız, Tibet Budizmi olarak bilinen Tantracı Edebiyat içerisinde öneme sahip Eski Uygurca *Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra* üzerine değerlendirmelerden oluşmaktadır.

Çalışmamızın **Tibet Budizmi ve Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra Üzerine Genel Bilgiler** bölümünde Tibet Budizmi olarak bilinen Tantrik Budizmin genel özelliklerine değinilip bu edebiyat içerisinde bilindik bir *dhārañi* (büyü) metni olan *Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra*'nın Budist ülkelerde sahip olduğu dinî değere değinilmiştir. Eserin dinî değerini gösteren farklı versiyonları içermesi, Tibet Budizmi ile görülen yeni dinsel değerlerin önemini anlatmaktadır.

Çalışmamızın **Eski Uygurca Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra Adlı Yazma Eser Hakkında Bilgiler** bölümü, 2018 yılında Doktora tezi olarak hazırlamaya başladığımız *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra* adlı çalışmamız ile ilgili bilgilerden oluşmaktadır. Bu bölümde, metnin Eski Uygur Türkçesindeki versiyonu üzerine bilgiler verilir eserin Tibet Budizmine mensup Uygur Türklerindeki yerine değinilmiştir. Bu bölümde eserin Uygurca versiyonu, Uygur Türkçesine dayalı bu nüshanın çevrildiği dil, Uygurca nüshanın Moğolca gibi dillere aktarılması ve Uygurca versiyondaki olay örgüsü gibi hususlara değinilerek Eski Uygur Türkçesine ait bu metnin Türkoloji açısından önemine yer verilmiştir.

Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra Adlı Yazma Eser Üzerine Hazırladığımız Çalışmanın Kurgusu başlıklı bölüm, doktora çalışmamızın kurgusunu ihtiva etmektedir. Çalışmamız, Giriş, Berlin Fragmanları, Karşılaştırmalı Metin, Türkiye Türkçesine Aktarım, Açıklamalar, Dizin ve Tıpkıbasım bölümlerinden oluşmaktadır. İlgili başlıkta, bu bölümler hakkında genel bilgiler verilerek Türkoloji'ye yeniden kazandırılan Eski Uygurca *Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra*'nın ele alınış yöntemi gösterilmeye çalışılmıştır.

1. Tibet Budizmi ve Uşñışa Vijayā Dhārañi Sūtra Üzerine Genel Bilgiler

Tibet Budizmi, literatürde *Tantrik Budizm*, *Ezoterik Budizm* ve *Gizli Budizm* olarak da bilinmektedir. Budizm, Tibet'e 7. yüzyılda Hindistan'dan ve kısmen de olsa Çin'den girmiştir. Bu öğreti, ilk başlarda Tibet'in yerel dini olan Bön dininin rahipleri tarafından istenmemiş ve Budizm burada büyük bir dirençle karşılaşmıştır. Zamanla yerel inançlarla uzlaşmaz ilkeleri olan Budizm, koşullara göre kendini uyarlamış ve bu coğrafyada tutunmayı başarmıştır (Kaya, 2017, 192).

Ezoterik Budizm, Asya'nın kültürel ve dinî tarihi için öneme sahip kavramlardan biridir. Ezoterik Budizm, kültürlerin ve fikirlerin aktarımını, ritüel tekniklerini, sanatsal motifleri, materyal kültürünü, politik paradigmaları ve Budist tavırlar karşısındaki bilimsel fikirleri desteklemektedir. Tibet Budizmi için, *Ezoterik/Ezoterik Budizm ve Tantrik/Tantrik Budizm* gibi birçok terim kullanılmaktadır. Ayrıca, terim için *Mantranaya* (Mantra'nın Yöntemi), *Vajrayāna* (Elmas/Yıldırım Yolu) ve *Mantrayāna* (Mantra'nın Yolu) gibi isimlendirmeler de söz konusudur. Çoğu durumda genel başlık olarak Tantrik Budizm tercih edilmesine rağmen özellikle Güneydoğu Asya ve Doğu'da *Mahāyāna Budizminin* belli yönlendirmelerini gösteren ve 4. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar metin, uygulama ve öğretilerde *Saklı* ya da *Gizli Budizm* şeklinde isimlendirildiği de görülmektedir (Aciri, 2016, 2-3).

Tantrik Budizm, 7.-11. yüzyıllar arasında, *Mahāyāna*dan ortaya çıkan bir hareket olarak gelişmiştir. Etimolojik olarak *tantra* sözcüğü, bir tür "seçme" anlamını taşıyan *tan* kelimesinden ya da "bilgiyi anlamak" anlamındaki *tantri* sözcüğünden türetilmiştir (Dasgupta, 1950, 2). *Tantra* sözcüğü, Sanskrit dilinde "elbise dokuması" anlamının yanı sıra "ana parça, tip, temel öğreti" anlamlarına da gelir. Sanskritçede *tantra* ve Tibetçede *gyu* olarak görülen *tantra* kelimesi, hızlı ruhsal gelişmeler olarak bilinmektedir.

Tantra terimi (Tibetçe *rgyud*: telaffuz *gyu*) görseller, semboller ve ritüeller yoluyla bilişsel aktarmayı vurgulayan ezoterik metinlerden alınan uygulama ve meditasyon sistemi ile ilişkilidir. Bunlar, Tibet Budizminin bugün tüm yönlerine işleyen resim, fikir, tantrik uygulamalar ve sözlü gelenek kadar geniş edebiyat ürünlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemlerin kökleri genellikle, *tantra* olarak adlandırılır. Bunların çoğunluğu, vasıta rolündeki uygulamalara odaklanan özel bir Buda'yı vurgulamaktadır (Powers, 2007, 249).

Tantra, *Mahāyāna*dan pek çok açıdan ayrılır. *Tantra*nın amacı ideal ermiş tipi olsa da öğretim yöntemleri oldukça değişiktir. Amaç yine Buda olmaktır ancak uzak bir gelecekte, çağlar boyu bekledikten sonra değil, hemen şimdi, göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa sürede tek bir düşünceyle şu anki bedenimizde, yeni kestirme ve kolay bir yolla, bir mucize gerçekleştirir gibi (Çev. Güngören, 2004, 103).

Tantrik Budizm, Budizmin büyü yönünü kapsamlı şekilde zenginleştirmiştir. *Mantraların* yanı sıra, tarım toplumlarındaki yaygın uygulamalar ve inançlar bunlara ilave edilmiştir. Bunlar, ruhsal ve evrensel

konularda *siddhi*¹’yi amaçlamıştır. Ritüeller, manastırlarda onları destekleyen topluluklara yardım etmek ve yüksek uygulamalara giriş yapmak için kullanılırdı (Harvey, 2013, 181).

3. yüzyıldan sonra her tür *mantranın* yani büyümlü ses ve sözlerin, yavaş yavaş kutsal yazılarda yer almaya başladığını görüyoruz. Bunlara *dhāraṇī*ler de deniliyordu. Bu kültüre, Sanskritçe *dhr* kökünden gelen *dhāraṇī* sözcüğü yerleşmişti, çünkü bunlar dinsel uygulamaların “sürekliliğini” ve “yoğunluğunu” artırmayı amaçlıyorlardı. *Mudrā*lar ya da dinsel anlamı olan duruş ve tutuşlar büyümlü etkisini artırabiliyordu. Bundan başka bir de *maṅḍalalar* vardı. *Maṅḍalalar* denge, uyum ve ince sanat anlayışıyla anlamı ne olursa olsun bugün de bir sanat eseri olarak beğenilen şekillerdir. Kutsallığı gösteren büyümlü halkalar, tarih öncesi dönemlerden kalmaz, büyümlü kendisi kadar eskidir (Çev. Güngören, 2004, 109-110).

Yüan dönemi boyunca Tibet Tantrik Budizmi, Moğol ve Çinliler arasında geniş ölçüde yayılmıştır. Tibetli Budist rahipler ya da Çin kaynaklarındaki adlandırmalarıyla “Batıdan gelen barbar rahipler” Moğol imparatoru tarafından desteklenip popülerlik kazandı. Koruyucu ilâh *Mahākāla*, Moğollar tarafından benimsendi. Tibetli Lamalar tarafından tanıtılan “tantrik cinsel uygulamalar” üstün kutsama öğretisinin gizliliği ile ilişkili ciddi skandallara yol açtığı için Moğol hükümdarı, Tantrik ritüellerin cinselleşmesine katılımı azaltma için çok sayıda Çinli askeri ülkeye getirdi. (Ed. Orzech vd., 2011, 539).

Turfan gezisinde elde edilen ve Eski Uygur Türkçesinin son dönemine atfedilen Tantrik içerikli metinler, Berliner Turfansammlung’da yer almaktadır. Tantrik Budizmin yazılı tanığı olan bu metinler, Türkologlar tarafından yoğun ilgiye maruz kalmıştır. Bu metinlere gösterilen ilginin sebebi, bahsedilen metinlerin iyi korunup leksikal açıdan zenginliğe sahip olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca, Tantrik Uygur edebiyatına ait bu eserler, genellikle çeviri tekniği açısından Tibetçeye dayalı versiyona dayalıdır (Knüppel, 2013, 24).

Uygurlar arasında Tibet Budizminin etkisi sadece Tibetçe metinlerin Uygurcaya çevrilmesinde değil, Tibet yazılı Uygur metinlerinin yazımı ve metinler üzerinde Tibetçe sözlerin kullanımında görülmektedir. Yüan döneminde oluşturulan Uygur metinlerinin çoğu, Tibet ve Moğol Tantrik Budizmine aittir. Çok sayıda Uygur metni, Yüan döneminde 13. ve 14. yüzyılda Uygurcaya çevrilmiştir. Tibet ve Moğol dönemine ait Tantrik Budizme ait bu eserler, *Gurugoya* gibi Tibetçeden diğerleri ise Sanskritçe ve Çince versiyondan alınmıştır. Bunlar arasında en bilinen Uygurca metinler, *Aparamitāyurjñānasūtra*, *Sitātapatradhāraṇī*, *Uṣṇīṣavijayādhāraṇī*, *Pañcarakṣā* ve *Totenbuch* adlı eserlerdir (Zieme, 2015, 877-878), (Zieme, 1992, 40-41).

Eski Uygur Türkçesiyle yazılmış Tibet Budizmine ait metinler ve bu metinlerin katalogları, A. Yakup ve Knüppel (2007), Yakup (2009) ve Elverskog (1997) yayınlarında görülmektedir.

Tantrik Türk Budizmine ait eserlerin genellikle Blok baskı tekniği ve kursiv yazıyla işlendiği görülmektedir. Yakup ve Knüppel, Uygurca Blok baskı yazmaların genel özellikleri ve literatür içerisinde bilinmeleri hakkında değerlendirmelerde bulunarak bu literatür içerisinde yer alan eserlere değinmektedir (Yakup ve Knüppel, 2007, 9).

Tibetlilerin *Gtsug-tor-rnam-par rgyal-ma* dedikleri *Uṣṇīṣavijayā*, Nepal, Tibet ve Moğolistan’da Budist Tanrıçalardan biridir. *Uṣṇīṣavijayā*, Sanskritçede “Muzaffer Tanrıça” olarak bilinmektedir. Budist gelenek içerisinde *Uṣṇīṣa*, Buda’nın kafatasındaki çıkıntı anlamına gelmektedir. *Uṣṇīṣavijayā*, Buda Vairocana tacını giyip kutsal *caitya*² mahzeninde oturan biri olarak tanımlanmaktadır. *Uṣṇīṣavijayā*, sekiz kollu, yeşil, beyaz ve mavi renkte başlara sahip lotus çiçeği üzeri olarak bilinen Buda koltuğunda çapraz şekilde oturan, dua eden korkusuzluk, yardımseverlik ve şefkati temsil eden bir varlık olarak tasvir edilmektedir. *Uṣṇīṣavijayā*, Çin ve Japonya’da çok az bilinmektedir. Bu Tanrıça, Çin ve Japonya dışında oldukça popülerdir (Roerich, 1925, 72), (Encyclopedia Britannica, *Uṣṇīṣavijayā* maddesi).

Uṣṇīṣavijayā, Budizmde ilahî anne olarak bilinen bir Bodisattva’dır. Alnında şefkati, arzuyu sembolleyen üçüncü bir göz vardır. *Uṣṇīṣavijayā*, Tibet’te *Namgyalma Mantra* olarak da bilinmektedir. *Namgyalma*, saflık ve uzun yaşam Tanrısıdır. Nazik ve şefkatli Guru Śakyamuni Buda, *Namgyalmayı* okumanın faydalarını dört muhafıza anlatmıştır. Guru Śakyamuni onlara yıkanıp temiz elbiseler giyip sekiz prensip dâhilinde bu *mantrayı* 1000 kez okumaları durumunda kötü karma kaynaklı ölüm tehlikesinden kurtulup yaşamlarının süreceğini, saflaşacağını ve hastalıklardan kurtulacaklarını belirtmiştir (Rinpoche, 2008, 32).

¹Terim, Sanskritçede “mükemmellik, başarı ve amaca ulaşma” anlamlarına gelmektedir. Kelime, *Mahabharatada* ilk kez geçmektedir. Ayrıca kelime, *Pancatantrada* sıra dışı yetenek anlamlarına gelmektedir. Terim, *sadhana* tarafından ortaya konmuştur. Önceden “başarı” anlamına gelen bu terim, sonradan “başarı” kavramının tüm türlerini içine almaktadır. Kavram ile ilişkili *siddha* terimi de, ruhsal gelişmenin mükemmelliğini elde eden kişi olarak görülmektedir (Chinese Buddhist Encyclopedia, *siddhi* maddesi).

² Terim, Hint dinlerinde, bir türbe veya anıt, bir ibadet yeri, bir mezar höyüğü anlamına gelmektedir (Encyclopedia Britannica, *caitya* maddesi).

Chandra'ya göre, eserin en eski versiyonu olan Sanskritçesi Japonya'da korunmaktadır (1980, 126). Lessing ve Wayman (1978, 115) metnin Tibetçede beş tercümesinin olduğunu belirtmektedir. Sanskritçede *Sarvadurgatipariśodhana-Uṣṇīṣavijayānāma-dhāraṇī* olarak bilinen eser, Çince *Fo ding zun sheng tuo luo ni jin* ve Japoncada *Bucchōsonshōdaraniyō* olarak görülmektedir. Eser, cehennem, hayvan ve hayaletler gibi üç kötü yoldan yeniden doğumu sakınan, aile ve imparatorluğun uzun ömürlü oluşunu sağlayan amaçlara sahiptir (Castro, 2015, 7).

Uṣṇīṣavijayā, lotus çiçeği üzerindeki otuz üç tanrının on altıncısı olarak görülmektedir (Lessing ve Wayman, 1978, 28). Bu eser, "Otuz Üç Tanrı" cennetindeki *Bhagavat* tarafından anlatılmıştır. Devaputra Susthita'nın bir hafta içerisinde öleceği, köpek, domuz ve diğer varlıklar formunda yedi yaşam biçimini yaşayıp sonradan *Avici* cehennemde doğacağı metinde anlatılmaktadır. Devaputra, Tanrı Indra'ya derdini anlatsa da gerekli yardımı sağlayamayan Indra, olaya *Bhagavatı* dâhil etmektedir. *Bhagavatın* başındaki çıkıntudan bir ışık yayılarak *dhāraṇī* sesi işitilir. Devamında Devaputra altı gün içinde, bu *dhāraṇī* uygulamalarını gerçekleştirip tüm kötü karmalardan kurtularak kötü kaderden uzaklaşıp yeniden doğuma uğrayacaktır (1978, 115).

2. Eski Uygurca *Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* Adlı Yazma Eser Hakkında Bilgiler

Uṣṇīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra, 13. ya da 14. yüzyıllara ait olup Murtuk'ta bulunan Brahmi harfli Uygur metinleri arasında "Tüm kötülükleri ve çaresizliği ortadan kaldıran *Uṣṇīṣavijayā* adlı Tanrıçanın Tantrik *Dhāraṇī*"si olarak bilinir. Yazma, Berlin'de Ethnological Museum'da bulunur. Esere ait Blok baskı yazmalar, F.W.K Müller tarafından belirlenip Uigurica II'de yayımlanmıştır. Metnin fragmanları, Berliner Turfansammlung'da yer almaktadır (Elverskog, 1997, 121).

F.W.K Müller, Uigurica serisinin II. cildinin 27.-50. sayfaları arasında metne yer vererek eserin Eski Uygurcada *alku ayıg yavız yollarıg artokrak uz aritdaçı darni ve* Sanskritçede *Sarvadurgatipariśodhana-Uṣṇīṣavijayānā* gibi karşılıklarının olduğunu belirtir (Müller, 1911, 27).

Eser, serbest çeviriyle Uygurcaya aktarılmıştır. Esere ait fragmanlar, iki farklı baskıya gitmektedir (Yakup ve Knüppel, 2007, 25). Eser, Turfan Sammlung'da sekiz Blok baskı yazmadan oluşur. Metin, Tibetçe ile uygunluk gösterir. Metin üzerindeki Çince numaralara rağmen eser ya Tibetçeden ya da Tibetçeye dayalı bir versiyondan Eski Uygur Türkçesine aktarılmıştır. Metnin Tibetçe dışında başka bir dilden aktarıldığı hususunda önemli bir görüş, Semih Tezcan tarafından dile getirilmiştir. Tezcan, "Uigurica II, s. 27-50'de Çince *den çevrilmiş böyle bir metin bulunmaktadır, bir kalıpbaskı parçasıdır.*" (2001, 298) açıklamasıyla hem *dhāraṇī* türüne ait bilgi hem de eserin çevirisine dair değerlendirmelerde bulunarak metnin kaynağının Tibetçe dışında Çince olduğunu belirtir.

Eserle ilgili yaptığımız çalışma sonucu metnin Eski Uygur Türkçesi dışında Çin, Sanskrit, Moğol ve Tibet dillerinde çevirilerinin olduğu görülmektedir. Metnin Çince versiyonu, Taishō Tripitaka No. 967'de yer almaktadır. Eserin Sanskritçe versiyonları üzerine yayımlar, Max Müller-Banjio (1884) ve F. Rudolf Hoernle'nin "The Unknown Languages of Eastern Turkestan II" (1911) adlı yazıdır. Max Müller (1884, 31), *dhāraṇī*'nin Sanskritçe versiyonunu Banjio ile inceleyip eserin temel metnini Sanskritçe, transliterasyonunu ise Çince ve Japonca olarak satır altı yöntemle yaptıklarını belirtmektedir. Metnin Tibetçe versiyonu üzerine araştırmalar, T. Porció tarafından yapılmıştır. T. Porció, çok sayıda Uygurca eserin Moğol dönemine tarihlenerek Tibetçeye dayalı versiyonlardan aktarıldığını ifade ederek bunlar arasında, *Sitātapatrā* ve *Uṣṇīṣavijayānāma-dhāraṇī* olduğunu belirtmektedir (2003, 85). Metnin Tibetçe versiyonu üzerine diğer görüşler, M. Knüppel (2013), Chandra (1980) ve Lessing-Wayman (1978) tarafından yapılmıştır. M. Knüppel, Tantrik Uygur edebiyatına ait *Sitātapatrā* ve *Uṣṇīṣavijayānāma-dhāraṇī* adlı eserlerin genellikle çeviri tekniği açısından Tibetçeye dayalı versiyona dayalı olduğunu belirtmektedir (2013, 24). Tibetçede *Gtsug-tor-rnom-par-rgyal-ba* olarak bilinen bu eserin bu dilde beş versiyonunun olduğu Chandra (1980, 128) ve Lessing-Wayman (1978, 115) tarafından belirtilmiştir. Bu versiyonlar, bazen aynı başlıkta bazen de farklı başlık ve çevirmenlerle görülmektedir (Chandra 1980, 128). Metnin Moğolca versiyonu üzerine çalışmalar, Hannan (2003), L. Ligeti³ (1987) ve Kollmar-Paulenz⁴ (2013) tarafından yapılmıştır. Uygurcaya Sanskritçe ismiyle *Uṣṇīṣa viçai* olarak tercüme edilen bu eser, Çince *Fo-ting-tsu-sheng*; Japoncada *Bucchō-sonshō* ve Tibetçede *Gtsug-tor-rnom-par-rgyal-ba* olarak bilinir. Eser Moğolcada *uṣṇīq-a bijiy-a eke* olarak geçmektedir. Buradaki *eke* "anne" sözcüğü, Tibet Budizminde ilahî anne olarak bilinen Tanrıçaya atıfta bulunan bir sözdür. Hannan'a göre eser, Moğolcaya, Tibetçe ve Uygurcadan *Chos-kyi 'od-ser* tarafından Yüan imparatoru *Qaišan Külüg* (1308-1311) zamanında çevrilmiştir. Bu Uygur metni, sonraki kolofonlarda vurgulanan Uygurca çeviriye

³ Bk. Louis Ligeti (1987). Répertoire du Kanjur mongol imprimé. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica*. Vol. 41, No. 3. s. 347-496.

⁴ Bk. K. Kollmar-Paulenz (2013). A Mongolian Zungdui Volume From The Ernst Collection Switzerland). *AS/EA LXVII/3*, s. 881-925.

dayalıdır. Metnin gözden geçirilmiş iki çevirisi söz konusudur. İlki, Yüan imparatoru *Toyon Temür* (1333-1367) döneminde ve diğeri ise, 1587 yılında *Ayuşi Güüşi* tarafından Sanskrit ve Tibetçe sözcüklerin fonetik değerini gösteren bir çeviri ile gerçekleşmiştir. Birkaç revize metne rağmen, Moğolca versiyonda çoğu arkaik sözcüklerle beraber Uygurca ödünç sözcükler de bulunmaktadır (Hannan, 2003, 116-117).

Uygurca versiyon, Blok baskı yazı tekniği ile oluşturulmuştur. Turfan ve Dunhuang bölgelerindeki bu metinler, Çin kaynaklarında Yüan Hanedanlığı dönemine götürülmektedir. Karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları neticesinde Yüan hanedanlığı dönemi metinlerinin Çince ya da Tibetçeden Uygurcaya çevrildiği görülmektedir (Çev. Ekinci, 1981, 385-386). Bu doğrultuda Blok baskı yazmalarının ağırlıklı olarak 14. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirildiği görülmektedir (1981, 399).

Eserin Uygurca versiyonunun fragmanları arasında metni Tibetçe ya da Tibetçeye dayalı versiyondan aktaran kişi ile ilgili herhangi bir bilgi ya da esere ait bir kolofon söz konusu değildir. Ancak Zieme tarafından şimdiye kadar neşredilmediği belirtilen ve Uğur Uzunkaya⁵ tarafından 2018 yılında yapılan çalışmada U 2378a (T I T 301.500) içerisinde *Tirig Tutuñ*, *Şintsi Tutuñ*, *El Tüzmiş*, *El Ävirmiş*, *Tintsi K(a)ra Toyın* gibi özel adlar, Budist bir topluluğun varlığını düşündürmektedir (Zieme, 1981, 85).

Metnin Eski Uygur Türkçesinde gelişen olay örgüsü şu şekildedir:

Metnin 1 ve 11. satırları arasında tüm Uygur metinlerinde olduğu gibi, Buda adayının eğlence içerisinde iken ilahî bir işaretle eğlence halinden çıktığı görülmektedir. Bu bölüm, U 372 (T III M 185) ve MIK III 207(T III 207a) fragmanlarından oluşmaktadır.

Metnin 11 ve 50. satırları arasında Devaputra'nın yedi günlük ömrü olduğu, devamında kötü suretlerde ve ülkelerde doğup kör ve hastalıklı bir şekilde doğacağına dair sesin işitilmesi söz konusudur. Devamında Buda adayının endişelenip kaygılanarak Tanrılar Hükümdarı Indra'ya gidip duyduğu sesi anlatması ve buna çare bulması istenilir. Bu bölüm, MIK III 207(T III 207a) fragmanı içerisinde yer almaktadır.

Metnin 50 ve 72. satırları arasında Buda adayının duyduğu sesi işiten Indra'nın bu durumdan duyduğu üzüntüyle meditasyona girip Buda adayının yaşayacağı yedi kötü varlık biçimini görüp buna ancak Buda'nın çare olacağı anlatılmıştır. Bu bölüm, MIK III 207(T III 207a) fragmanı içerisinde yer almaktadır.

Metnin 73 ve 82. satırları arasında yaşanılacak sıkıntı ve acıyı giderecek bir çare üzerine Indra'nın Buda'nın huzuruna girip Devaputra için yardım dilemesi ve devamında Buda'nın tüm kötü yollardan uzaklaştıracak bir *dhāraṇī*'nin olduğunu belirtep bu büyü formülleri olan *mantrayı* okumasıyla bu bölüm sona erer. Bu bölüm, U 373 (T III M 238) numaralı yazmada yer almaktadır.

Metnin 85 ve 150. satırları arasında Buda'nın sunduğu *dhāraṇī*'nin kime ve hangi canlılara fayda getireceği anlatılmakla beraber, Tanrı Indra'ya bunu emanet ettiği anlatılmaktadır. Devamında *dhāraṇī*'nin okuyanlar ve duyanlar için yararlarına değinilerek canlıların kötü varlık biçimleri suretinde cehennem ülkelerinde doğmayacakları; Buda ve Bodisattvalarla beraber bir arada yaşayacakları anlatılır. Bu bölüm, U 374 (T III M 207) numaralı yazma içerisinde yer almaktadır.

Metnin 150 ve 198. satırları arasında *dhāraṇī*'nin uygulanma yöntemi, okunduğunda yaşanacak faydalı durum anlatıldıktan sonra, *dhāraṇī*'nin şiir şeklinde yazılıp bayrak ya da flama ucuna; yüksek bir dağa ya da eve yerleştirilmesi; devamında *dhāraṇī*'nin gölgesinde duran kişiler ya da inanırların aydınlanmaya erişecekleri anlatılır. *Dhāraṇī*'nin yerleştirilmesinden sonra onu tütsü, çelenk, kolye vb. gibi süslerle donatan kişilerin Buda'nın müridi olacağı anlatılır. Bu bölüm, U 374 (T III M 207) ve U 372 (T III M 185) numaralı yazmanın [Fragman b (a-f)] bölümlerinde yer almaktadır.

Metnin 198 ve 220. satırları arasında Dört Cennet Kralı'nın Buda'ya gidip *dhāraṇī*'nin uygulanma yöntemini onlara anlatmasını istemesi ve Buda'nın etrafında toplanan bu kişilere bunun nasıl başarıyla gerçekleşeceğine dair telkinleri söz konusudur. Bu bölüm, U 372 (T III M 185) numaralı yazmanın [Fragman b (a-f)] bölümlerinde yer almaktadır.

Metnin 220 ve 282. satırları arasında *dhāraṇī*'nin uygulanma yöntemini anlatan Buda'nın bu öğretinin gerçekleştirilmesi ile hasta olanların acılarından kurtulacağı; günahlarından arınacağı ve bu *dhāraṇī*'yi duyan kişinin acısının sona ererek *Sukhāvātī*'de yani Sonsuz Mutluluklar ülkesinde doğacağı anlatılmaktadır. *Dhāraṇī*'yi uygulayan kişinin ana rahminden doğmayıp lotus çiçeğinden doğacağını belirten Buda, günahlar içerisinde ölmüş bir canlının iskeleti üzerine bu *dhāraṇī*'nin saçılarak o canlının günahlarından kurtulup Buda

⁵ Bu fragman üzerine güncel bir çalışma Uğur Uzunkaya tarafından yapılmıştır.

Bk. Uğur Uzunkaya (2018). A Fragment of Old Uyghur Uṣṇīṣavijayānāma-dhāraṇī from the Berlin Turfan Collection. *Erdem*, Aralık 2018 S. 75, s. 223-250.

ülkesinde doğacağını anlatmaktadır. Bu bölüm, U 375 (T III M 207) numaralı yazma içerisinde yer almaktadır.

Metnin 287 ve 303. satırları arasında Buda'nın *dhāraṇī*yi kavratma adına *mudrā* ve *mantal* törenlerini anlattığı ve devamında bu aşamaya geçen Buda adayının ulaştığı aydınlanmayı ifade eden *sadu* "iyi" sözüne değinilmiştir. Bu bölüm, U 375 (T III M 207) ve o.St. (*T III M 207b) fragmanlarından oluşmaktadır.

Metnin 303 ve 336. satırları, metnin sonuç bölümünü oluşturmaktadır. Bu parçada, canlıların *Tathāgata* soyundan olacağı; aydınlanmaya ulaşmış Budalarla denk olacağı anlatılarak bu *dhāraṇī*nin Indra tarafından Devaputra'ya iletilmesi ve Buda adayının belirtilen uygulamaları harekete geçirip acılarından kurtularak Buda'nın huzuruna gelmesi anlatılır. Bu bölüm, o.St. (*T III M 207b) fragmanlarından oluşmaktadır.

3. Uşnīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra Adlı Yazma Eser Üzerine Hazırladığımız Çalışmanın Kurgusu

Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uşnīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra adıyla hazırladığımız doktora çalışmamız, Giriş, Berlin Fragmanları, Karşılaştırmalı Metin, Türkiye Türkçesine Aktarım, Açıklamalar, Dizin ve Tıpkıbasım bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş Bölümünde metnin ait olduğu Tantrik Budizme değinilerek bu ekolün temel kavramlarına yer verilmiştir. Ayrıca, Giriş bölümünde *Uşnīṣavijayā* adlı metin hakkında bilgiler verilerek Eski Uygurca metnin konusuna, çevirinin tarihine, metin üzerine yapılan çalışmalar ile beraber yeni okumalara yer verilmiştir.

Berlin Fragmanları bölümünde çalışmada Berlin Koleksiyonuna ait U ve Mainz kodlu fragmanlar esas alınarak Uigurica II ve Çince Taishō Tripitaka temelinde metin oluşturulmuştur. Bu çalışmada U (Uigurische) ve Mainz (Mainz-Signature) fragman kodlarıyla verilen bu yazmaların katalogu Yakup ve Knüppel (2007), Yakup⁶ (2009) ve Elverskog (1997) yayınlarından alınmıştır.

Eski Uygurca eserin Türkiye Türkçesine çevirisi yapılırken sayfanın ortasında hangi fragman olduğu belirtilerek ilgili fragmanın cümle cümle çevirisi yapılmış ve ifadeler karşılık gelen satırlar çevrilen her cümleden önce parantez içerisinde (001-002) ya da (100-101) örneklerinde olduğu gibi gösterilmiştir. Böylelikle satırlarda bölünen cümleler, uyum içerisinde önceki ve sonraki ifadelerle bütünlük sağlamıştır.

Açıklamalar bölümünde neredeyse esere ait tüm sözcükler incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde, esere ait söz varlığı ikiye ayrılarak hem Budist terminolojiyi yansıtan kelimeler hem de Eski Uygur Türkçesine ait Türkçe ya da yabancı dillerden alınıp Türkçeleşmiş sözcükler incelenmiştir.

Dizin bölümü, Gramatikal Sözlük Dizin ve İkilemeler Dizini şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Gramatikal Sözlük Dizin bölümünde, eserde yer alan sözcükler alfabetik ve gramatikal olarak sıralanmıştır. Dizin oluşturma, fişleme olarak bilinen yöntemle oluşturulmuştur.

Eserin tıpkıbasımı, Uigurica II'de yer alan faksimilelerin yayımlandığı SEDTF IV⁷ (Hazai ve Zieme 1983) ve Yakup ve Knüppel (2007) ve Yakup (2009) katalogları yoluyla oluşturulmuştur.

Sonuç

Bu çalışmada çeşitli araştırmacılarca *Tibet Budizmi*, *Ezoterik Budizm* ya da *Tantracı* edebiyat olarak adlandırılan *Dhāraṇī* edebiyatı üzerinde durulup devamında bu literatür içerisinde yer alan *Uşnīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra* üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Tantrik Budizm üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, bu akımın Budizmin *Vajrayāna* mezhebi temelinde geliştiği ve Budizmin asırlar boyu süren sıkıcı yönüne tepki olarak ortaya çıktığı görülmektedir. *Dhāraṇī* edebiyatı olarak bilinen Tantrizm, Yüan hanedanlığı boyunduruğunda yaşayan Uygurlarca benimsenip Tibetçe ya da Çinceye dayalı çevirilerle bu alan içerisinde temel ritüel metinleri oluşturulmasına neden olmuştur. Bir ritüel metni olarak "Tüm Kötü Yollardan Arınma" anlamını taşıyan *Uşnīṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*, sahip olduğu dil içi özellikler ve baskı tekniği gibi dış ölçütler temelinde 13. ya da 14. tarihlendirilmektedir. Okuyana fayda verme yanında kötü karmalar içerisinde türlü canlı formlarında doğacak kişilerin Buda ülkesinde mutlu mesut yaşayacağını belirten bu eser, Uygurlar arasında da çok sevilen dinî kitaplardan biri olmuştur.

Kısaltmalar

Bk.	Bakınız.
C.	Cilt.
Çev.	Çeviren.
Ed.	Editör.

⁶ Bk. Abdurishid Yakup (2009). *Alttürkische Handschriften. Teil 15: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 3: Stabreimdichtungen, Kalendarisches, Bilder, Unbestimmte Fragmente und Nachträge*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

⁷ Bk. Georgy Hazai ve Peter Zieme (1983). *Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan-Forschung, Band 4. Faksimiles zu den Text-Editionen von Albert August von Le Coq, Friedrich Wilhelm Karl Müller, Willi Bang, Annemarie von Gabain, Gabdul Rašid Rachmati, Wilhelm Thomsen*. Berlin: Schwarz.

Mainz	Mainz Fragmanları.
No.	Numara.
S.	Sayı.
s.	Sayfa.
SEDTF IV	<i>Sprachwissenschaftliche Ergebnisse der deutschen Turfan- Forschung, Band 4.</i>
t.y.	Tarih yok.
U	Berlin Fragmanları.
vd.	ve diğerleri.

KAYNAKÇA

- Aciri, Andrea (2016). Introduction: Esoteric Buddhist Networks Along The Maritime Silk Routes, 7th-13th Century ad. Esoteric Buddhism in Mediaeval Maritime Asia: Networks of Masters, Texts, Icons. Ed. Andrea Aciri. ISEAS-Yusof Ishak Institute. s. 1-28.
- Chinese Buddhist Encyclopedia (t.y.). *Chinese Buddhist Encyclopedia* veritabanına 15-22 Kasım 2018 tarihleri arasında www.chinabuddhismencyclopedia.com genel ağ sayfasından erişildi.
- Conze, Edward (2004). *Kısa Budizm Tarihi*. Çev. Ömer Cemal Güngören. İstanbul: Yol Yayıncılık.
- Dasgupta, Shashi Bhusan (1950). *An Introduction to Tantric Buddhism*. India: Calcutta University Press.
- Harvey, Peter (2013). *An Introduction to Buddhism: Teaching, History and Practices*. Cambridge University Press.
- Chandra, Lokesh (1980). Comparative Iconography of the Goddess Uṣṇiṣaviṣyā. *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae*. C. 34. S. 1/3. s. 125-137.
- Elverskog, Johan (1997). *Uygur Buddhist Literature*. Silk Road Studies I. Brepols.
- Encyclopedia Britannica veritabanına 14 Şubat 2019-13 Mayıs 2019 tarihleri arasında www.britannica.com genel ağ sayfasından erişildi.
- Hannan, Patrick (2003). *Treasures of The Yenching*. USA: Harvard University.
- İsi, Hasan (2019). *Eski Türkçe Tantrik Bir Metin: Uṣṇiṣa Vijayā Dhāraṇī Sūtra*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kaya, Korhan (2017). *Budhizm Sözlüğü*. Doğu Batı Yayınları: Ankara.
- Knüppel, Michael (2013). *Heilkundliche, Volksreligiöse Und Ritualtexte: Alttürkische Handschriften Teil 17*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Lessing, F. D., Alex Wayman (1978). *Introduction to the Buddhist Tantric Systems*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
- Castro, Aigo Seiga (2015). Mantric Scriptures (Dhāraṇīs) in the Sōtō Zen Buddhist Tradition. Seminar by at Centro Zen Firenze Shinnyo-ji (Florence, Italy). 28th March 2015. s. 1-17.
- Müller, F. Max, Bunyio Nanjio (1884). *The Ancient Palm Leaves Containing Pragña-paramita-hṛdaya-Sūtra and The Uṣṇiṣa-Vigaya-Dhāraṇī*. Oxford: Clarendon Press.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften.
- Orzech, Charles, Henrik H. Sorensen, Richard K. Payne (2011). *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia*. Leiden-Boston: Leiden.
- Powers, John (2007). *Introduction to Tibetan Buddhism*. USA: Snow Lion Publications.
- Porció, Tibor (2003). On the technique of translating Buddhist texts into Uygur. *Indien und Zentralasien – Sprach- und Kulturkontakt*. Ed. Sven Bretfeld ve Jens Wilkens. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. s. 85-94.
- Rinpoche, Lama Zopa (2008). The Benefits Of Namgyalma Mantra. *Mandala*. Ağustos 2008. s. 32-33.
- Roerch, George (1925). *Tibetan Paintings*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Tezcan, Semih (2001). En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s. 271-323.
- Yakup, Abdurishid, Michael Knüppel (2007). *Alttürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung. Teil 1: Tantrische Texte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Zieme, Peter (1981). Bemerkungen zur Datierung uigurischer Blockdrucke. *Journal Asiatique* 269. s. 385-399.
- Zieme, Peter (1992). *Religion und Gesellschaft im Uigurischen Konigreich von Qoco Kolophone und Stifter des alttürkischen buddhistischen Schrifttums aus Zentralasien*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Zieme, Peter (2015). Local Literatures: Uighur. *Brill's Encyclopedia Of Buddhism I*. Ed. Jonathan A. Silk, Leiden University, Editor-in-Chief. Consulting Editors: Oskar von Hinüber, Albert-Ludwigs University of Freiburg and Vincent Eltschinger, Austrian Academy of Sciences. s. 871-882.